

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Чеботарьова Юлія Анатоліївна

УДК 343.26-058.56(477)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2005

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у Національному університеті внутрішніх справ, МВС України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
Трубников Василь Михайлович,
Харківський національний університет ім.
В.Н. Каразіна, заступник декана юридичного
факультету з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Глушков Валерій Олександрович,
Рада національної безпеки і оборони
України, державний експерт

кандидат юридичних наук, доцент,
Яровий Анатолій Олександрович,
Приморський районний суд м. Маріуполя
Донецької області, суддя

Провідна установа: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, відділ
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (м. Київ)

Захист відбудеться „22” липня 2005 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К
64.700.03 при Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект
50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за
адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розіслано „21” червня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кириченко В.Є.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Закріплені в Конституції України правові основи для утворення, розвитку і захисту громадянського суспільства в Україні створюють реальні можливості для захисту прав людини і громадянина, що наразі є найгострішою проблемою української дійсності. Створення, формування правової держави, побудова громадянського суспільства в нашій державі неможливі без надійного правового захисту кожної особи, забезпечення прав і свобод громадянина. Права і свободи людини і громадянина не існують ізольовано, вони знаходяться в тісному зв'язку і взаємозалежності з багатьма правовими і соціальними інститутами, постійно дають про себе знати в нашому повсякденному житті і діяльності, спілкуванні з іншими людьми.

Особливо гостро стоять проблеми дотримання прав і законних інтересів громадян, що опинилися в місцях позбавлення волі, скарги і листи від яких надходять до органів законодавчої і виконавчої влади. Позбавлені свободи громадяни скаржаться на умови перебування у колоніях, слідчих ізоляторах, на тортури і знущання з боку працівників правоохоронних органів. Світова громадськість постійно звертає увагу на порушення в Україні життєво важливих прав людей, які тимчасово або довічно позбавлені свободи. Через грубі порушення прав людини і громадянина Україна займає четверте місце в світі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини.

Назріла необхідність вивести державу на якісно новий ступінь діяльності по забезпеченню прав людини і громадянина. Належить немало зробити на законодавчому і організаційному рівні. Негайним є завдання переходу до більш конструктивної і змістовної побудови цілісної системи правозабезпечення в Україні.

Існування високого рівня рецидивної злочинності серед звільнених від відбування покарання (близько 40 %) свідчить про те, що поставлені перед кримінально-виконавчим законодавством мета і завдання не вдається досягти без відповідних втрат, як це було передбачено законодавцем. Однією з обставин, що прямо впливає на зростання і високий рівень рецидивної злочинності, є недосконалість правових норм, які визначають правовий статус засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Правовий статус засудженого є досить складним соціально-правовим явищем і виступає як сукупність передбачених різними галузями законодавства України прав і обов'язків засудженого під час виконання і відбування кримінального покарання.

Загальне визначення поняття правового становища засуджених, втілене у законодавстві і яке фактично проіснувало до 1 січня 2004 р., до вступу в силу нового Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., не можна було визнати бездоганим. Потрібно відзначити, що актуальність теоретичної розробки і нормативного забезпечення поняття правового статусу засуджених зберігається і дотепер. Актуальність аналізу змісту правового статусу обумовлюється, перш за все, прийняттям у

2003 р. нового Кримінально-виконавчого кодексу України, норми якого інакше трактують багато аспектів цього правового інституту, необхідністю проведення порівняльно-правового аналізу з кримінально-виконавчими кодексами інших країн і відповідності його міжнародно-правовим стандартам.

Зміст правового статусу засуджених викликає певні складнощі в науці кримінально-виконавчого права, оскільки, по-перше, відсутня єдність думок у загальній теорії права з ряду найважливіших аспектів теорії правового становища осіб і ступенем нерозробленості вихідних положень, що характеризують поняття “спеціального правового статусу (становища) особи” як міжгалузевої проблеми; по-друге, на відміну від правових статусів інших категорій громадян України, специфіка правового статусу засуджених пов’язана, перш за все, з реалізацією заходів державного примусу в його найгірших формах (застосування кримінального покарання). Таким чином, зв’язок і взаємозумовленість правового статусу особи, громадянина і правового регулювання, застосування покарання до конкретної особи, громадянина вивчена ще недостатньо. І, в результаті цього, у літературі з кримінально-виконавчого права є суперечливі міркування, які не відповідають загальновизнаним положенням загальної теорії права.

Ретельна регламентація правового статусу засуджених є важливим інструментом їх правового виховання, прищеплювання поваги до закону, правилам співжиття, оскільки дотримання прав, неухильне виконання обов’язків формує у них правильні правові уявлення, виховує звичку виконання вимог закону.

Ці обставини зумовили необхідність проведення узагальнення теоретичного і емпіричного матеріалу, оцінки тенденцій, що мають місце, і обґрунтування на цій підставі способів вирішення проблем правового статусу засуджених до позбавлення волі.

Вказані фактори визначили актуальність теми обраного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження базується на науковій програмі Національного університету внутрішніх справ, складеної на виконання Плану наукових досліджень та розробок з удосконалення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України на 2002-2005 рр., тематики пріоритетних напрямків дисертаційних досліджень навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2002-2005 рр., затверджених Наказом МВС України № 635 від 30 червня 2002 року, Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінка та узагальнення теоретичних і практичних проблем правового статусу засуджених до позбавлення волі, засад і принципів взаємовідносин адміністрації кримінально-виконавчих установ із засудженими, заходів захисту та гарантій прав, законних інтересів і обов’язків засуджених у процесі виконання і відбування покарання.

Для досягнення цієї мети вирішувалися наступні завдання:

- з'ясування поняття, особливостей і характеристики структурних елементів правового статусу людини і громадянина, співвідношення його з правовим статусом засуджених до позбавлення волі;
- визначення поняття, змісту та особливостей правового статусу засуджених до позбавлення волі як суб'єктів кримінально-виконавчих відносин;
- класифікація прав, свобод і законних інтересів засуджених до позбавлення волі;
- виявлення особливостей правового статусу окремих категорій осіб, позбавлених свободи;
- характеристика дисциплінарної, матеріальної і кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі;
- оцінка законодавчих актів, що містять норми про права, законні інтереси і обов'язки засуджених до позбавлення волі;
- виявлення основних гарантій і механізму захисту основних прав і свобод людини і громадянина в умовах позбавлення волі;
- визначення шляхів і способів удосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства з питань правового статусу засуджених до позбавлення волі, приведення їх у відповідність до міжнародно-правових стандартів;
- розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що виникають між адміністрацією кримінально-виконавчих установ і засудженими до позбавлення волі з приводу реалізації останніми прав, законних інтересів і свобод, закріплених нормами кримінально-виконавчого законодавства, захисту і механізму гарантій цих прав і свобод.

Предметом дисертаційного дослідження є відповідні юридичні норми, що закріплюють права, законні інтереси і обов'язки засуджених до позбавлення волі, повноваження адміністрації кримінально-виконавчих установ щодо реалізації правового статусу засуджених.

Методологічну основу дослідження становить загальнонауковий діалектичний метод пізнання, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснювати системний аналіз кримінально-виконавчих норм, які є предметом дослідження.

У дисертації застосовуються окремі наукові методи пізнання: історичний; системно-структурний; порівняльно-правовий; логіко-юридичний та ін.

Історичний метод дозволив прослідкувати етапи формування прав та свобод людини і громадянина, історичну обумовленість виникнення та розвитку інституту прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Системно-структурний метод використаний для вивчення об'єкту як в цілісності його структури так і його складників. Сучасним аналогом цього методу є гештальттеорія, цінність якої полягає у наданні можливості відповісти на запитання, що таке право у його цілісності і необхідності.

Порівняльно-правовий метод використаний при аналізі особливостей правового регулювання правового статусу людини і громадянина у співвідношенні його з правовим статусом засуджених до позбавлення волі у різних країнах та різних правових системах.

Використання логіко-юридичного методу дозволило довести необхідність поліпшення роботи по визначенню шляхів і способів удосконаленню норм кримінально-виконавчого законодавства з питань правового становища засуджених до позбавлення волі, логічної витриманості законів, якості актів їх реалізації та якості юридичного доведення.

Правову основу дослідження становлять норми Конституції України, міжнародно-правових документів, а також Законів України “Про громадянство”, “Про правовий статус іноземців”, “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про звернення громадян”, Основ законодавства про охорону здоров’я, інших нормативно-правових актів.

Теоретичну основу дослідження склали роботи вчених-теоретиків права Н.В. Вітрука, В.М. Горшенєва, В.А. Кучинського, О.А. Лукашевої, Г.В. Мальцева, Н.І. Матузова, В.А. Патюліна, Л.В. Петрової, П.М. Рабіновича та інших.

При написанні роботи використовувалися роботи вчених-пенітенціаристів А.І. Зубкова, О.С. Міхліна, А.Е. Наташева, М.П. Мелентьєва, П.Г. Пономарьова, Г.О. Радова, А.С. Ременсона, В.І. Селіверстова, М.О. Стручкова, В.П. Севастьянова, В.М. Трубникова, І.В. Шмарова, інших вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна отриманих результатів. Дана робота є першим комплексним дослідженням проблем правового статусу засуджених до позбавлення волі в умовах незалежної, демократичної, правової, соціальної держави Україна.

В результаті проведеного наукового дослідження сформульовані такі нові наукові положення та висновки:

1. Дістали подальшого розвитку теоретичні висновки про зміст та сутність правового статусу засуджених до позбавлення волі, його складові елементи та принципи.
2. Вперше запропоновано використання при аналізі співвідношення загального правового статусу людини і громадянина і правового статусу засудженого як основного (головного) методу гештальттеорію, яка виражає сучасний тип мислення, сучасний метод дослідження, початковими поняттями якого є ціле і граничне.
3. Дістало подальшого розвитку питання про необхідність розглядати правовий статус громадянина як складну систему, розгорнену в часі (тимчасову послідовність подій), для структури якої важливий не тільки “набір” складових елементів, але, головне, характер взаємодії між ними.

4. Дістало подальшого розвитку обґрунтування, що правовий статус засудженого до позбавлення волі є втіленням складного поєднання правил поведінки засуджених у процесі реалізації прав та свобод і правил поведінки при реалізації покладених на них обов'язків.

5. Дістало подальшого розвитку визначення механізму гарантування прав, законних інтересів засуджених до позбавлення волі шляхом вдосконалення взаємовідносин між персоналом колоній і засудженими, створення умов для повноцінної реалізації права засуджених на звернення.

6. Доведено необхідність вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, яке регулює правовий статус засуджених до позбавлення волі, компетенцію адміністрації кримінально-виконавчих установ у взаємовідносинах із засудженими та питання відповідальності персоналу і засуджених.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані в процесі вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, що стосується правового статусу засуджених до позбавлення волі, а також у діяльності адміністрації кримінально-виконавчих установ, Державного Департаменту України з питань виконання покарань, органів місцевого самоврядування, контролюючих, наглядових, правоохоронних та правозахисних органів та організацій.

Положення цієї роботи можуть бути використані у навчальному процесі, при написанні підручників, навчальних посібників, довідкової та методичної літератури, монографій.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Національного університету внутрішніх справ і висновки дисертації знайшли відображення у 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, а також у доповідях і повідомленнях на науковій конференції „Філософія, методологія і правове забезпечення інформації у громадському суспільстві”, присвяченій 200-річчю Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та відродження юридичного факультету 29 квітня 2004 р.; семінарі “Права жінчин в заключенні” м. Одеса.

Теоретичні висновки наукової роботи використовувалися у навчальному процесі при проведенні практичних занять з кримінально-виконавчого права в Національному університеті внутрішніх справ, на кафедрі кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Макіївського економіко-гуманітарного інституту.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 6 наукових статтях, 3 з яких опубліковано у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації - 203 сторінки машинописного тексту, список використаних джерел складає 135 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються його мета, завдання, філософська, методологічна та нормативна основа, теоретична база, формулюються основні положення, що виносяться на захист, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, їх апробація.

Розділ 1 “Поняття, особливості і характеристика структурних елементів правового статусу людини і громадянина і співвідношення його з правовим статусом засуджених до позбавлення волі” присвячений аналізу історії формування прав і свобод людини і громадянина, історичній обумовленості виникнення і розвитку інституту прав і свобод людини і громадянина в Україні, загальному визначенню поняття правового статусу людини і громадянина, співвідношення його з поняттям правового статусу засуджених до позбавлення волі.

У першому підрозділі *“Історія формування прав та свобод людини і громадянина”* розглядається проблема прав і свобод людини як складного явища, яке знаходиться в полі зору не тільки права, але і філософії, психології, педагогіки та інших наук. В різні епохи проблема прав людини, завжди була проблемою правовою, хоча й приймала нерідко релігійно-етичне, філософське звучання. Розглядаючи феномен правового статусу людини і громадянина в Україні автор свої погляди ґрунтує на положеннях науки філософії, яка будь-яке явище або процес розглядає в трьох ракурсах: у минулому, теперішньому і майбутньому часі.

Автор констатує, існування відмінностей між поняттями права людини та права громадянина, які завжди знаходитимуться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, а процес розширення об'єму прав громадянина і далі продовжуватиметься.

Викладені положення дають загальне уявлення про розвиток концепції прав людини в різних країнах в різні історичні епохи. Маючи загальні риси, їх твердження в кожній країні відбувалося своїми, відмінними від інших шляхами, з урахуванням національних, правових, культурних традицій. Сучасні загальновизнані стандарти в області прав людини відображають багатовіковий досвід всіх народів світу, є загальним надбанням всього людства.

У другому підрозділі – *“Історична обумовленість виникнення і розвитку інституту прав і свобод людини і громадянина в Україні”* автор показує, який внесок зроблений нашою державою в справі розвитку і закріплення прав і свобод людини і громадянина. Відзначається, що історія і, перш за все, державність України можуть бути відзначені такими віхами: Русь Київська; Галицько-Волинське князівство і Українська козацька держава (1648-1782 рр.), яка інакше іменувалася як Військо Запорізьке. Автор підкреслює, що об'єктивні факти рішуче спростовують неправдиві міфи, які подекуди насаджуються, що українці не здібні до демократизму, не мають власної особистості в створенні держави, виділяються провінціалізмом і схильністю до авторитарної влади.

Підсумовуючи сказане, робиться висновок, що історична обумовленість інституту прав і свобод людини і громадянина викликана розвитком і вдосконаленням світової цивілізації і її правових інститутів.

Автор зазначає, що, сьогодні для всіх галузей і напрямів юридичної науки є насущним завданням розробка і сприйняття ідеї сучасної європейської доктрини прав та свобод людини і громадянина, відповідно до якої повинні формулюватися нормативно-правові норми, у тому числі норми кримінального і кримінально-виконавчого права, які обмежують засуджених в багатьох конституційних і цивільних правах та свободах.

У третьому підрозділі “Поняття, особливості та характеристика правового статусу людини і громадянина, співвідношення його з поняттям правового статусу засуджених до позбавлення волі” автор характеризує загальне поняття правового положення громадянина і його зв'язок та співвідношення з правовим статусом засудженого.

На погляд автора співвідношення правового статусу людини і громадянина з поняттям правового статусу засудженого до позбавлення волі слід проводити за наступними напрямками: а) структура (внутрішня будова, елементи) правового статусу; б) класифікація елементів правового статусу; в) систематизуюча єдність загального визначення поняття правового статусу людини та громадянина і всіх його різновидів; г) гарантії прав і свобод людини та громадянина.

Показується, що загальне визначення правового статусу людини і громадянина знаходиться у певному зв'язку з різноманітними його підвидами, у тому числі і правовим статусом засудженого. Проте встановлення такого співвідношення, на погляд автора, недостатньо для з'ясування всіх глибин і сторін їх взаємодії та взаємозалежності. Загальне визначення правового статусу громадянина і правовий статус засудженого знаходяться в своєрідній систематизуючій єдності. Тут спостерігається більш глибокий і складний взаємозв'язок, ніж просто розділення їх на види і підвиди, інститути і субінститути. Загальне визначення поняття правового статусу особи має абстрактний характер. Він фіксується в нормах права для того, щоб підкреслити їх існування і, крім того, право встановлює форми захисту і гарантії нормального функціонування та здійснення цих прав і свобод. Проте, коли йдеться про індивідуума, тоді його правовий статус містить в собі індивідуальні ознаки, властиві тільки цій особі. І річ не лише в тому, що реалізація окремою особою свого правового статусу носить індивідуальний характер. Адже не всі особи в своєму житті, функціонуючи як члени суспільства, реалізують або використовують надані їм права і свободи: одні можуть використовувати ці права і свободи в повному обсязі, що, мабуть, є більше виключенням, ніж правилом; інші реалізують тільки частину прав і свобод; а треті (і їх більшість) - тільки певну частину прав і свобод, що надаються їм державою і суспільством. Тільки обов'язки повинні виконуватися всіма без виключення громадянами, хоча треба визнати, що і реалізація конкретних обов'язків також завжди носить свій неповторний, індивідуальний характер.

Іншими словами, механізм реалізації правового статусу для кожного громадянина протікає по-своєму, індивідуально, і як все одиничне і індивідуальне, цей механізм має загальні властивості. Загальними визнаються, системні властивості механізму реалізації правового статусу. Як всякій системі, йому властиві певна цілісність, відносна відособленість, взаємозв'язок і взаємодія його складових елементів, входження як елемента в систему більш високого порядку.

Правовий статус громадянина розглядається як складна система, розгорнута в часі (тимчасова послідовність подій), для якої важливий не тільки “набір” його складових елементів, але й характер взаємодії між ними. Як і всяка система, він має свою структуру – співвідношення і взаємозв'язок елементів. Структура правового статусу громадянина складається із співвідношень і взаємних впливів наступних елементів: 1) правових норм, що встановлюють даний правовий статус; 2) правових принципів, властивих даному інституту; 3) правосуб'єктності; 4) основних прав, свобод і обов'язків окремої особи; 5) гарантії прав, свобод і обов'язків; 6) громадянства; 7) юридичної відповідальності.

При аналізі співвідношення загального правового статусу людини і громадянина та правового статусу засудженого як метод (або методологічний підхід) слід використовувати гештальттеорію. Такий підхід, на погляд автора, виражає сучасний тип мислення, сучасний метод дослідження, початковими поняттями якого є ціле і граничне (прикордонне).

У другому розділі **“Правова характеристика правового статусу засуджених до позбавлення волі”** розглянуті поняття та зміст прав, законних інтересів і обов'язків засуджених, проведена класифікація прав, свобод і законних інтересів засуджених до позбавлення волі, розглянуті особливості правового статусу окремих категорій осіб, позбавлених свободи, а також проведений аналіз дисциплінарної, матеріальної і кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі.

У першому підрозділі *“Поняття правового становища засуджених до позбавлення волі”* підкреслюється, що будь-яка особа, громадянин України, в якій би сфері суспільних відносин вона не функціонувала, у всіх випадках володіє конкретним, індивідуальним правовим статусом, завдяки якому наділяється певними правами і обов'язками.

Діюче законодавство України, яке встановлює позитивний статус громадян України, одночасно є джерелом обмежень прав засуджених. Причому, дуже важко (а деколи й неможливо) точно і з виснажливою повнотою визначити об'єм всіх обмежень в правах засуджених, передбачених тією або іншою галуззю законодавства. Звідси особливі труднощі зазнають представники адміністрації виправних установ при роз'ясненні засудженим їх прав і обов'язків в період відбування позбавлення волі, закріплених в нормах різних галузей законодавства. Тому, автор пропонує доповнити Кримінально-виконавчий кодекс України спеціальним розділом (главою), де б були перераховані з достатньою повнотою норми різних галузей чинного законодавства України, в яких передбачені обмеження в правах засуджених, їх обов'язки і законні інтереси.

В ч. 2 ст. 7 КВК України наголошується, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, цим Кодексом і встановлених вироком суду.

Щодо вироку суду як джерела обмежень прав засуджених, автор висловлює серйозний сумнів в правильності такої постановки. Так, у випадках, коли суд у обвинувальному вироку конкретизує вид і термін покарання, він керується положеннями конкретного закону і, встановлюючи права і обов'язки адміністрації колонії і засуджених, діє тільки в межах, які дозволяє йому діючий закон. Тому, на погляд автора, слід погодитися з думкою про те, що закріплення вироком суду визначеного законом поєднання основних і додаткових покарань, які в своїй сукупності визначають правовий статус засудженого, відмінний від інших, не є підставою для посилання на вирок як джерело обмежень правового статусу громадян, оскільки він не вводить нових правообмежень. Вирок суду не може виступати як джерело обмежень правового статусу засуджених, оскільки ці обмеження вичерпно визначені в законі, а у вироку суду вони тільки повторно називаються, дублюються. Тому в ч. 2 ст. 7 КВК України, автор вважає доцільним виключити слова “і встановлених вироком суду”, точно також як виключено посилання і на режим відбування покарання, який був передбачений в раніше діючому виправно-трудовому законодавстві як джерело обмежень правового статусу засуджених.

Таким чином, джерелом обмежень правового статусу засуджених повинні бути тільки: 1) закони України; 2) Кримінально-виконавчий кодекс України. Закон повинен виступати тут як єдина підстава обмеження правового статусу засуджених, що відповідатиме положенням Загальної декларації прав людини, де вказано, що “при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом”.

Далі автор відмічає, що загальне визначення поняття правового положення засуджених, висловлене в законодавстві і фактично яке проіснувало до 1 січня 2004 р., до вступу в силу нового Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., не можна було визнати бездоганим.

Відзначається, що актуальність теоретичної розробки і нормативного забезпечення поняття правового статусу засуджених залишається і по теперішній час.

Поняття правового статусу засуджених автор дає - *як закріплену нормами різних галузей права сукупність прав, законних інтересів і обов'язків, що визначають і характеризують статус засудженого під час відбування ним покарання.*

У другому підрозділі “Зміст правового статусу засуджених до позбавлення волі” під правовим статусом особи (людини, громадянин) розуміється сукупність його прав, свобод, обов'язків і законних інтересів, які визнаються і гарантуються державою Україна.

Правовий статус засудженого до позбавлення волі характеризується такими особливостями: 1) права, обов'язки і законні інтереси, мають однакову юридичну силу і кожний засуджений має право на рівний захист з боку закону, незалежно від обставин, а також юридичну можливість скористатися

наданими йому правами і виконати покладені на нього обов'язки; 2) права, обов'язки і законні інтереси засудженого зафіксовані в правових нормах, є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист - основним обов'язком держави; 3) права, свободи і законні інтереси засудженого виступають як єдина система, яка постійно розширює і поглиблює свій внутрішній зміст в процесі розвитку суспільних відносин; 4) права, свободи і законні інтереси засудженого, складові його правового статусу характеризуються єдністю, взаємовпливом і взаємозалежністю складових його елементів.

З урахуванням викладеного, автор дає наступні визначення: **права** засуджених до позбавлення волі – *це врегульовані законом реальні можливості певної позитивної поведінки і користування соціальними благами, націлених на задоволення особистих потреб і інтересів, досягнення мети виправлення і ресоціалізацію засуджених, забезпечення яких трансформується в правовий обов'язок адміністрації кримінально-виконавчих установ; обов'язки* - *врегульовані законом форми поведінки (зобов'язуючі і забороняючі), направлені на виправлення і ресоціалізацію засуджених, підтримку порядку і умов відбування покарання; законні інтереси* - *закріплені в законі прагнення (бажання) засуджених до позбавлення волі до володіння конкретними, особистими благами, зміни свого правового статусу, які задовольняються в процесі їх об'єктивної оцінки відповідними органами і організаціями.*

У третьому підрозділі “Класифікація прав, свобод і законних інтересів засуджених до позбавлення волі” підкреслюється, що однієї з проблем, існуючих в науці кримінально-виконавчого права, є проблема класифікації прав і обов'язків засуджених.

На погляд автора, ст. 8 КВК України повинна бути доповнена текстом, де б були перераховані всі права, властиві всім категоріям засуджених громадян України, у тому числі засудженим до позбавлення волі, які витікають з міжнародних законів і норм, з міжнародних договорів, конвенцій, угод і правил, підтверджуючих ці права (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Конвенція ООН проти тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання, регіональних конвенцій і угод): 1) право на життя і особисту недоторканність; 2) право на свободу від тортур або іншого жорсткого поводження; 3) право на здоров'я; право на повагу людської гідності; 4) право на належні правові процедури; 5) право на свободу від дискримінації будь-якого роду; 6) право на свободу від рабства; 7) право на свободу совісті і думки; 8) право на свободу віросповідання; 9) право на недоторканність сімейного життя; 10) право на саморозвиток.

Дотримання деяких прав може бути обмежено самим фактом фізичної ізоляції засудженого до позбавлення волі від суспільства. Це стосується: права на особисту свободу; свободу пересування; свободу виразу своїх думок; свободу зборів; виборчого права.

Згідно Конституції України, в умовах позбавлення волі можуть також встановлюватися обмеження прав і свобод. Разом із тим у ч. 2 ст. 64 Конституції України зазначено, що не можуть бути обмежені наступні права і свободи: 1) рівність громадян перед законом; 2) право на громадянство; 3)

право на життя; 4) право на повагу гідності людини; 5) право на звернення до органів державної влади; 6) право на житло; 7) право на шлюб; 8) рівність дітей у їх правах; 9) захист прав і свобод людини і громадянина; 10) відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди; 11) право на знання своїх прав та обов'язків; 12) незворотність дії законів та інших нормативно-правових актів; 13) право на правову допомогу; 14) необов'язковість виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів; 15) неможливість подвійного притягнення до юридичної відповідальності; 16) право вважатися невинуватим у вчиненні злочину; 17) право на невідповідальність за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Перелічені права не можуть бути обмежені навіть в умовах позбавлення волі. Комплекс зазначених прав, який повторює аналогічні положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відображає прагнення захищати ці права і свободи, реалізація яких не може заважати досягненню мети покарання і яких повинні дотримуватися при будь-яких обставинах. На думку автора даний перелік прав також повинен бути відзначений в ст. 8 КВК України, щоб мати повне уявлення про той об'єм прав, якими володіють засуджені до позбавлення волі і які повинні бути певним чином реалізовані та захищені в процесі відбування покарання. Таким чином, автор вважає, що чинне кримінально-виконавче законодавство має бути розширене посиланням на весь об'єм прав, якими володіє засуджений до позбавлення волі під час відбування покарання, і які передбачені міжнародними документами і Конституцією України.

У четвертому підрозділі “Особливості правового статусу окремих категорій осіб, позбавлених волі” розглядаються особливості окремих категорій осіб, позбавлених волі (затриманих, неповнолітніх, жінок, психопатів, престарілих і ін.)

Якщо звернутися до міжнародних документів, то слід підкреслити, що Європейський Комітет по запобіганню катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (СРТ) особливу увагу приділяє трьом видам прав цієї категорії осіб, позбавлених волі: 1) право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону (при цьому затримана особа сама повинна обирати адресат повідомлення (членів родини, друга, консульство); 2) право доступу до адвоката; 3) право вимагати медичного обстеження лікарем, якого обирає сама затримана особа (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, викликаним працівниками міліції). Перелічені три види прав затриманих мають велике значення для дотримання вимог закону стосовно всіх категорій, які з тих чи інших причин були позбавлені волі. Ці права повинні бути дотриманими персоналом колонії або персоналом інших установ чи закладів, де утримуються позбавленні волі особи.

У п'ятому підрозділі “Правова характеристика дисциплінарної, матеріальної і кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі” підкреслюється, що конкретний вид відповідальності засудженого залежить від характеру вчиненого ним правопорушення і від ступеня його суспільної небезпеки.

Дисциплінарна відповідальність настає за порушення заборон або за ухилення від виконання обов'язків, що витікають із встановленого режиму утримання, тобто за невиконання спеціальних обов'язків.

Матеріальна відповідальність на відміну від дисциплінарної настає лише у тих випадках, коли засуджені своїми протиправними діями заподіяли державі майнову шкоду. У діючому законодавстві передбачено два види збитків, що підлягають відшкодуванню, - шкоду матеріальну і шкоду моральну.

Автор підкреслює, що більшу суспільну небезпеку представляють засуджені особи, які під час відбування покарання вчиняють не проступки, за які передбачена дисциплінарна або матеріальна відповідальність, а нові злочини, що свідчить про їх наполегливе небажання підкорятися вимогам законів. У кримінальному законодавстві передбачена кримінальна відповідальність за ряд злочинів проти встановленого порядку діяльності виправних установ, суб'єктами яких є засуджені до різних видів покарання. Суворі кримінальна відповідальність також передбачена за ряд тяжких й особливо тяжких злочинів (ст.ст. 294, 392, 393, 394, 395 КК України і ін.) Як правило, засудження особи позбавленої волі за вчинення нового злочину тягне за собою спрямування у виправну колонію з більш строгим рівнем безпеки.

У третьому розділі **“Гарантії і механізм захисту основних прав і свобод людини та громадянина України”** розглянуті питання механізму та гарантії захисту прав та свобод різних категорій осіб позбавлених волі, які є невід’ємним елементом їх кримінально-виконавчого правового статусу.

У першому підрозділі *“Механізм та гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина України”* автор під основними гарантіями прав, законних інтересів засуджених розуміє державно-правові засоби, які у своїй сукупності забезпечують реалізацію та охорону (захист) прав, свобод і законних інтересів особи (судові, несудові (адміністративні) гарантії, роль Верховної Ради, Президента України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного суду України, міжнародно-правових механізмів захисту). Розмежовується реалізація прав і обов'язків та їх охорона (захист). Реалізація за своїм змістом передбачає забезпечення прав та обов'язків і безпосереднє їх втілення (виконання). Необхідність у захисті (охороні) прав, свобод чи законних інтересів засуджених виникає у разі існування невиконання юридичного обов'язку або зловживанням правом, виникнення перешкод до їх здійснення.

У другому підрозділі *“Гарантії прав і свобод людини та громадянина в умовах позбавлення волі”* автор показує, що центральне місце у системі юридичних гарантій займає право на судовий захист, навіть в умовах позбавлення волі. Гарантією законності в умовах позбавлення волі виступають норми кримінально-виконавчого права України. Встановлені обмеження конституційних прав і свобод засуджених, які застосовуються в умовах позбавлення волі, є вичерпними і розширеному тлумаченню

не підлягають. Термін їх дії не перевищує строк, на який призначено вироком суду покарання у вигляді позбавлення волі. Введення інших обмежень забороняється.

Автором досліджується роль адміністрації кримінально-виконавчих установ у механізмі захисту прав засуджених до позбавлення волі. Адміністрація (персонал) колоній повинна нести юридичну відповідальність за порушення прав людини і громадянина у місцях позбавлення волі. Оскільки держава позбавляє людину волі, вона бере на себе зобов'язання щодо її утримання та забезпечення гарантій захисту прав, законних інтересів та обов'язків. Адміністрація колонії, яка виступає представником держави, повинна створити безпечні умови для осіб позбавлених волі. На погляд автора права, законні інтереси та обов'язки засуджених будуть забезпечені тільки при умові, коли засуджені і адміністрація колонії взаємно будуть виконувати вимоги закону, включно з тими законами (нормами, зокрема, кримінально-виконавчого законодавства), що проголошують і захищають права засуджених. Методи організації й управління з цих питань є визначальними в справі гарантії дотримання прав засуджених і підтримки миру та гармонії в будь-якій пенітенціарній системі. Таким чином, гарантії захисту прав засуджених можуть бути забезпечені тільки при наявності таких трьох складових: 1) встановлення належного порядку виконання і відбування покарання; 2) дотримання встановленого порядку застосування заходів заохочення та стягнення; 3) встановлення чіткого механізму подання прохань і скарг.

Автором обґрунтовується пропозиція, що не тільки засуджені можуть подавати скарги, але й від їх імені, за попередньою згодою із засудженими, родичі, адвокати, громадські чи неурядові організації, які відвідують колонію. У зв'язку з чим є доцільним внести таке доповнення у ч. 1 ст. 107 КВК України: "Якщо засуджений не може сам подати скаргу, заяву або клопотання, то повинна існувати можливість подачі скарги від його імені членами сім'ї або його представником".

У діючому законодавстві треба передбачити чітке положення, що засудженого не буде покарано за подання скарги. Повинні існувати процедури, які перешкоджатимуть такому переслідуванню.

Велику роль в установленні внутрішнього механізму розгляду скарг повинні відігравати спостережні комісії, які діють за місцем розташування колонії. Поряд із спостережними комісіями такі функції можуть виконувати інші неурядові організації, що працюють у сфері пенітенціарної системи. Більш того, на ці органи може бути покладено право переглядати дисциплінарні заходи заохочення і стягнення, що накладаються на засуджених адміністрацією колонії.

Основне завдання, яке стоїть перед нашою пенітенціарною системою - це змінити відносини між адміністрацією і засудженими, між колонією і органами місцевого самоврядування, визначити місце виправних установ у цивільному суспільстві. Зміна фізичних умов життя в колоніях, розширення можливостей для засуджених в області захисту їх прав, законних інтересів і обов'язків, забезпечення справедливого поведіння, вимога поваги і розуміння - все це і є гарантією захисту прав засуджених.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертантом сформульовані основні теоретичні і практичні результати проведеного дослідження, зокрема:

1. Філософським підґрунтям дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі повинен бути принцип верховенства права, закріплений у Конституції України, і який повинен бути покладений в основу побудови громадянського суспільства у нашій країні. Як далеку перспективу використання принципу верховенства права в дослідженні правового статусу засуджених до позбавлення волі слід розглядати можливість передачі владних повноважень обласним (регіональним) громадським організаціям для впровадження конкретних прав і обов'язків засудженим до позбавлення волі, виходячи з необхідності правового регулювання режиму в регіональних (місцевих) кримінально-виконавчих установах. Найближчою перспективою використання принципу верховенства права при дослідженні і реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі повинно бути упровадження в практику створення громадських (правозахисних) організацій з повноваженнями здійснення громадського контролю за діяльністю адміністрації виправних і виховних колоній, безпосередньої участі у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених.

2. При аналізі співвідношення загального правового статусу людини і громадянина і правового статусу засудженого як основний (головний) метод (або методологічний підхід) слід використовувати гештальттеорію. Теорія гештальта у філософському розумінні означає, що частину необхідно розглядати в її відношенні до цілого і, звідси, основними поняттями цієї теорії є поняття “цілого” і “частини”. Проте співвідношення цілого і його частин мають певні особливості. По-перше, у сфері людської свідомості ціле передує своїй частині, тобто не ціле виникає з частини або елементів, а частина – з цілого. По-друге, цілому властиві власні закономірності або особливості, які принципово не зводяться до простої суми особливостей елементів або частин. Особливості цілого – це якісно нове явище. Підставою виникнення цього явища є категорія мети, тобто цілепокладання. По-третє, якщо явище є частиною цілого, то воно має інші особливості або закономірності, ніж коли існує ізольовано, окремо від цілого, тобто частина визначається цілим, точніше, особливостями цілого. Це означає, що: а) частину неможливо зрозуміти, не зрозумівши цілого, його особливостей, бо ціле завжди діє (“живе”) в кожній з своїх частин; б) частина не в силах, не може відрізнятись від цілого за своєю суттю, діє в кожній з своїх частин. Такий підхід, виражає сучасний тип мислення, сучасний метод дослідження, початковими поняттями якого є ціле і граничне.

3. Правовий статус громадянина треба розглядати як складну систему, розгорнену в часі (тимчасову послідовність подій), для якої важливий не тільки “набір” складових її елементів, але, головне, характер взаємодії між ними. Як і всяка система, правовий статус має свою структуру – співвідношення і взаємозв'язок елементів.

4. Правовий статус засудженого до позбавлення волі є виразом складного поєднання правил поведінки в процесі реалізації прав та свобод і правил поведінки, що реалізують покладені на нього

обов'язки. Ринкові відносини і побудова громадянського суспільства в Україні вимагають адекватних форм упорядкування людських відносин, у тому числі відносин засуджених і адміністрації кримінально-виконавчих установ. Мова йде, про визнання договору і правових норм самостійними джерелами. Європейський досвід нормотворчості і нормореалізації в ринкових умовах свідчить, що саме договір є найкориснішою і необхідною формою впорядкування людських (суспільних) відносин, оскільки правила договору виникають з відносин між людьми, а не шляхом дії на них стороннього джерела. Сторони договору мають право створювати обов'язкові для себе норми поведінки, що є для них обов'язковими і юридично значущими. Те ж саме можна сказати і про присуд як джерело прав, свобод і обов'язків засудженого до позбавлення волі в ході визначення спорів, що виникають між засудженими та між засудженими і адміністрацією установи. Все указує на необхідність глибокого і усестороннього наукового осмислення і розробки конструкції правового статусу засудженого до позбавлення волі, заснованого на новітніх теоретичних і методологічних основах сучасного європейського права (законодавства, звичайного права, договірної права, судового права).

5. Беручи до уваги включення України в світовий пенітенціарний процес, вважаємо, що виникли необхідні передумови для виділення у всіх навчальних програмах юридичних вузів міжнародного пенітенціарного права як самостійної галузі міжнародного права. Точкою відліку слід вважати 1955 рік, рік ухвалення ООН Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, які визнані і державою Україна. Міжнародне пенітенціарне право треба розглядати як комплексну галузь права, куди входять норми, положення і принципи прав людини, співпраці держав в боротьбі із злочинністю, питання управління пенітенціарними установами. Виділяти слід первинні і похідні джерела міжнародного пенітенціарного права. До перших слід віднести природні права як сукупність прав і обов'язків, що випливають з самої природи людини як розумної соціальної істоти. До других, - сукупність норм позитивного права, що є такою системою пенітенціарних норм, які виражають волю держави, міжнародного співтовариства в цілому і відображені у міжнародно-правових документах.

6. У порядку *de lege ferenda* - буде доцільним:

- внести доповнення у ч. 1 ст. 107 КВК України такого змісту: “Якщо засуджений не може сам подати скаргу, заяву або клопотання, то повинна існувати можливість подачі скарги від його імені членами сім'ї або його представником”. У діючому законодавстві треба передбачити чітке положення, що засудженого не буде покарано за подання скарги, і повинні існувати процедури, які перешкоджають такому переслідуванню;

- ст. 8 КВК України має бути доповнена переліком прав, властивих всім категоріям засуджених громадян України, у тому числі і засудженим до позбавлення волі, котрі впливали б з міжнародних законів і норм міжнародних договорів, конвенцій, угод і правил, що їх підтверджують (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція ООН проти тортур і інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і по-

карання, регіональні конвенції і угоди): 1) право на життя і особисту недоторканність; 2) право на свободу від тортур або іншого жорстокого поводження; 3) право на здоров'я; 4) право на повагу людської гідності; 5) право на належні правові процедури; 6) право на свободу від дискримінації будь-якого роду; 7) право на свободу від рабства; 8) право на свободу совісті і думки; 9) право на свободу віросповідання; 10) право на недоторканність сімейного життя; 11) право на саморозвиток;

- у ст. 43-1 КПК України необхідно закріпити наступні права:

1) право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону (при цьому затримана особа сама повинна обирати адресат повідомлення (членів родини, друга, консульство);

2) право доступу до адвоката;

3) право вимагати медичного обстеження лікарем, якого обирає сама затримана особа (дода-тково до медичного обстеження, що здійснювалося лікарем, викликаного працівниками міліції).

Європейський Комітет по запобіганню катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (СРТ) особливу увагу приділяє саме переліченим трьом видам прав цієї категорії осіб, позбавлених волі. Комітет розглядає вказані права основними гарантіями проти жорстокого поводження із затриманими особами і їх необхідно, застосовувати від самого початку затримання, незалежно від того, як це регулюється відповідними правовими нормами (при затриманні, арешті і т. ін.).

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пустобаєва Ю.А. Историческая обусловленность возникновения и развития института прав и свобод человека и гражданина в Украине //Право і безпека. Науковий журнал. – Харків: НУВС, 2003. - № 2'1. – С. 35-46.

2. Пустобаєва Ю.А. Загальне визначення поняття правового статусу людини та громадянина і співвіднесення його з поняттям правового становища засуджених //Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Харків: 2003. – Вип.. № 22. – С. 213-218.

3. Пустобаєва Ю.А. История формирования прав и свобод человека и гражданина // Право і безпека. Науковий журнал. – Харків: НУВС, 2003. - № 2'2. – С. 30-35.

4. Пустобаєва Ю.А. Право осужденных на получение информации и разъяснения об условиях отбывания и порядке исполнения наказания в виде лишения свободы //Філософія, методологія і правове забезпечення інформації у громадському суспільстві/Матеріали наукової конференції, присвяченої 200-річчю Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та відродженню юридичного факультету.-Х., 2004,-С. 21-27

5. Пустобаєва Ю.А. Зміст правового статусу засуджених //Держава та регіони. Науковий журнал.- Запоріжжя:НВЖ, 2004.-№1-С.147-150.

6. Чеботарьова Ю.А. Особливості правового статусу жінок позбавлених свободи. Матеріали семінару “Права женщин в заключении”, м. Одеса //Аспект-інформаційний бюлетень, 2005, -№ 1-С. 14-16.

АНОТАЦІЇ

Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. - Національний університет внутрішніх справ, Харків, 2005.

Дисертація присвячена проблемам правового статусу засуджених до позбавлення волі. У роботі проведено загальне визначення поняття правового статусу людини і громадянина і співвідношення його з поняттям правового статусу засуджених; визначені поняття прав, законних інтересів та обов’язків цієї категорії позбавлених волі; приведені класифікація прав, свобод і законних інтересів засуджених до позбавлення волі; механізм та гарантії кримінально-виконавчого правового статусу засуджених. Містить комплекс теоретичних і практичних питань, пов’язаних із реалізацією засудженими прав, законних інтересів та обов’язків, опосередкованих нормами кримінально-виконавчого права, їх забезпеченням та гарантуванням. В роботі досліджуються проблеми взаємовідносин адміністрації кримінально-виконавчих установ із засудженими, визначається та аналізується роль органів пенітенціарної системи у формуванні і реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі.

Розглянутий зміст прав, законних інтересів та обов’язків засуджених до позбавлення волі у сфері виконання та відбування покарання згідно чинного кримінально-виконавчого законодавства, шляхи вдосконалення правових норм, що їх містять. Особлива увага приділена особливостям правового статусу окремих категорій осіб позбавлених волі; розглянуті питання дисциплінарної, матеріальної та кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі; розглянуті питання посилення відповідальності персоналу колоній за порушення прав засуджених, запровадженню зовнішнього нагляду і контролю з боку громадських та правозахисних організацій.

Сформульовані наукові висновки та пропозиції, що спрямовані на вдосконалення діяльності персоналу кримінально-виконавчих установ у сфері виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

Ключові слова: людина, громадянин, загальний правовий статус, правовий статус засуджених до позбавлення волі, персонал кримінально-виконавчих установ, дисциплінарна, матеріальна та кримінальна відповідальність, механізм захисту, гарантії дотримання прав.

Чеботарева Ю.А. Правовой статус осужденных к лишению свободы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. - Национальный университет внутренних дел, Харьков, 2005.

Диссертация посвящена проблемам правового статуса осужденных к лишению свободы. В работе дается общее определение понятия правового статуса человека и гражданина и соотношение его с понятием правового статуса осужденных; определены понятия прав, законных интересов и обязанностей осужденных к лишению свободы; приведены классификация прав, свобод и законных интересов лиц указанной категории; механизм и гарантии уголовно-исполнительного правового статуса осужденных. Работа содержит комплекс теоретических и практических вопросов, связанных с реализацией осужденными прав, законных интересов и обязанностей, обусловленных нормами уголовно-исполнительного права, их обеспечением и гарантированием. В работе исследуются проблемы взаимоотношений администрации уголовно-исполнительных учреждений с осужденными, определяется и анализируется роль органов пенитенциарной системы в формировании и реализации правового статуса осужденных к лишению свободы.

Рассмотрено содержание прав, законных интересов и обязанностей осужденных к лишению свободы в сфере исполнения и отбывания наказания согласно действующего уголовно-исполнительного законодательства, пути совершенствования их регламентирующих правовых норм. Особое внимание уделено анализу особенностям правового статуса отдельных категорий лиц, лишенных свободы; рассмотрены вопросы дисциплинарной, материальной и уголовной ответственности лиц указанной категории; рассмотрены вопросы усиления ответственности персонала колоний за нарушение прав осужденных, внедрения внешнего наблюдения и контроля со стороны общественных и правозащитных организаций.

В работе определяется, что в настоящее время для всех отраслей и направлений юридической науки насущным заданием является разработка и восприятие идеи современной европейской доктрины прав и свобод человека и гражданина, на основании которой должны формулироваться нормативно-правовые нормы, в том числе нормы уголовного и уголовно-исполнительного права, ограничивающие осужденных в большинстве конституционных и гражданских правах и свободах.

Диссертантом соотношения правового статуса человека и гражданина с понятием правового статуса осужденных к лишению свободы проводится по следующим направлениям: а) структура (внутреннее строение, элементы) правового статуса; б) классификация элементов правового статуса; в) систематизирующее единство общего определения понятия правового статуса человека и гражданина и всех его разновидностей; г) гарантии прав и свобод человека и гражданина.

Показывается, что общее определение правового статуса человека и гражданина находится в определенной связи с различными его подвидами, в том числе и правовым статусом осужденного. Однако установление такого соотношения недостаточно для выявления глубины и сторон их взаимо-

действия и взаимозависимости. Общее определение правового статуса гражданина и правового статуса осужденного находятся в своеобразном систематизирующем единстве. Здесь наблюдается более глубокая и сложная взаимосвязь, чем просто разделение их на виды и подвиды, институты и субинституты.

При анализе соотношения общего правового статуса человека и гражданина и правового статуса осужденного как метод (методологический подход) используется гештальттеория. Такой подход, по мнению автора, выражает современный тип мышления, современный метод исследования, начальными понятиями которого является целое и граничное.

В работе определена основная задача пенитенциарной системы Украины – это изменение отношений между администрацией и осужденными, колониями и органами местного самоуправления, определение места исправительных учреждений в гражданском обществе.

Изменение физических условий жизни в колониях, расширение возможностей для осужденных в области защиты их прав, законных интересов и обязанностей, обеспечение справедливого обращения, требования уважения и понимания – все это является гарантиями защиты прав осужденных.

Сформулированы научные выводы и предложения, направленные на совершенствование деятельности персонала уголовно-исполнительных учреждений в сфере исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы.

Ключевые слова: человек, гражданин, общий правовой статус, правовой статус осужденных к лишению свободы, персонал уголовно-исполнительных учреждений, дисциплинарная, материальная и уголовная ответственность, механизм защиты, гарантии соблюдения прав.

Chebotaryova Y.A. The legal status of convicted persons before imprisonment. – Manuscript.

The dissertation for receiving the candidate of law degree on specialty 12.00.08. – Criminal Law and Criminology: Criminal-Executive Law. – National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2005.

The dissertation is devoted to the problems of the legal status of convicted persons before their imprisonment. In the work the general definition of the legal status of a person and a citizen was given; its correlation with the legal status of convicted persons; the notions of right, freedoms and legal interests of convicted persons before imprisonment were defined; the rights, freedoms and legal interests were classified; mechanism and guarantees of criminal and executive status of convicted persons. The dissertation contains the complex of theoretical and practical questions connected with the realization by the convicted persons their rights, legal interests and duties, mediated with the criminal-executive legal norms, their ensuring and guarantees. The work investigates the problems of interrelationships between the administration of criminal executive establishments and convicted persons, defines and analyzes the role of penitentiary establishments in the formation and realization of legal status of convicted persons before imprisonment.

The contents of right, legal interest and duties of convicted persons before imprisonment in the sphere of execution and serving the sentence according to the current criminal-executive legislation, the ways of improvement of its legal norms were developed. Special attention was given to the peculiarities of legal status of some categories of convicted person; the problems of disciplinary, material and criminal responsibility of convicted persons before imprisonment were considered; the questions of increasing the responsibility of colonies staff for the violations of convicted persons' rights were examined; it was proposed to increase the external supervision and control conducted by legal protection and public organization.

The scientific conclusions and proposals, directed to the improvement of the staff activity in criminal-executive establishments in the sphere of executing and serving the sentence by imprisonment were made in the work.

Key words: a person, a citizen, a general legal status, a legal status of convicted persons before imprisonment, the staff of criminal-executive establishments, disciplinary, material and criminal responsibility, mechanism of protection, guarantees of holding to the rights.